

Sosyalizmin Temel Sorunları Gündeme Gelirken - II -

Proletarya diktatörlüğü teorisi, sınıflı toplumların en son ve mükemmel biçimi olan kapitalist toplumun **siyasal düzeninin** dönüşümü teorisi. Yazımızın bir önceki bölümünde kısmen anlatılan devletin dönüşümü konusu, bu teorinin önemli bir ögesi, ama yalnızca bu ögesidir. Ancak, orada kapitalist devletin dönüşümü üzerine söylenenler, genel siyasal düzenin dönüşümü konusu için de belirli bir fikir vermekte, olayın niteliğini ana hatlarıyla gösterebilmektedir. Yani nasıl devlet, üstlendiği görevleri «topluma devre-deceği» bir süre içinde gitgide «sönecek», sürekli işlev kaybına uğrayarak gitgide «parçalanacak» ve böylece «ortadan kalkacak» sa, tıpkı buna benzer biçimde, devleti de içeren bir kurumlar ağı olarak siyasal düzen de, üstlendiği işlevleri süreç içinde topluma devrederek «sönmeye başlayacak» ve bu nitelikte bir değişim, dönüşüm içinde özerk bir alan olma özelliğini yitirerek toplumsallaşacak, yani tıpkı devlet gibi ortadan kalkacaktır.

Proletarya diktatörlüğü teorisinin konusu, çözümlenmek istediği sorun ve bu sorunun teorik çözümünün ana hatları böyle özetlenebilir.

«Siyasal düzen» kavramının bilinen devlet aygıtını da içeren daha geniş ve daha çok boyuta sahip bir anlamı olduğu, bu içerikte kullanıldığı görülmektedir. Bu, aynı zamanda «siyaset» kavramının burjuva siyasal anlayışta ki aynı adlı kavramdan çok farklı bir içerikte kullanıldığını da göstermektedir.

Devlet'ten çok daha geniş kapsamlı bu «siyasal düzen» kavramının açıklanması ve bununla ilgili olarak Marksizmin «siyaset» kavramına verdiği içerik, yazının ilerki bölümleri içinde ele alınacaktır. Burada ilkin, bu noktaların belirtilmesine gerek duyurutan nedenler üzerinde durmak istiyoruz.

Yazımızın bir önceki bölümünde Marksist proletarya diktatörlüğü teorisinin devlete ilişkin kısmı ile, SSCB ve diğer sosyalist ül-

kelerde adına «proletarya diktatörlüğü» denilen uygulamaya yön veren Stalinist tez arasındaki açık karşıtlığı göstermiştik.

Ancak şu var ki, SSCB'deki uygulamada, yalnızca klasik devlet işlevleri —«görevleri»— topluma devredilmemekle kalmamış, aynı zamanda tüm toplumsal faaliyet alanları «devletleştirilmiştir». Dolayısıyla bugün, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerde devlet olgusu değişmiştir. Bu bakımdan, artık klasik devlet işlevlerinin topluma devri ile çözülemeyecek bir «devlet sorunu» vardır.

İkinci bir nokta şudur. SSCB, ÇHC ve diğer sosyalist ülkelerde Marksist sosyalist toplum hedefine varılmadığı bir gerçektir. Ancak, hernekadar sözkonusu toplumlar, şu anda «reel sosyalist» diye nitelenen özel bir siyasal-toplumsal-ekonomik örgütleniş içinde bulunuyorlarsa da, yadsınmaz bir olgudur ki bu örgütleniş içindeki toplumlarda, giderek, kapitalist toplumlardaki ilişki biçimleri, değer yargıları ve alışkanlıklar daha da belirgin biçimde kendilerini göstermekte; yani gelişme, sosyalist olmaktan geçtik «reel sosyalist» denilebilecek görece özel bir hayat tarzının oluşması, «korunması» doğrultusunda değil, kapitalist hayat tarzına daha fazla benzeme yönünde olmaktadır. Bilinen kapitalist toplum ile «reel sosyalist» toplum arasındaki ilişkide çekici, etkileyici olan kapitalist toplumdur. Oysa hatırlanmalıdır ki sosyalist toplumda oluşacak yeni, üstün nitelikli hayat tarzının kapitalist toplumlarda yaşayanları etkileyeceği, sosyalistlerin uzun süre korudukları güçlü bir kanı idi. SSCB ve diğer ülkelerde varolan sosyalist değil, reel sosyalist toplum olduğu için bugün bu kanının değiştirilmesi gerekmiyor elbette. Bu ülkelerde uygulanan ve kapitalist toplumun tüketim ideolojisi normlarından hiç de farklılığı olmayan «ekonomik ilerleme» politikaları, ve bunların toplumsal hayatın her düzeyinde kendini gösteren yansımaları, birçok örneği ile bilinmektedir. Bu ülkelerde çıkan «muha-

lefet hareketleri»nin çoğunun açık sağcı ve ya burjuva demokrasisini hedefleyen nitelikte oluşu da bir kanıttır buna. Ama çok daha önemli ve açık bir kanıtı, bizzat iktidar sahiplerinin vereceğine dair belirtiler sıklaşmaktadır. Örneğin, son zamanlarda, reel sosyalist ülkelerde yeni partilerin kurulmasına izin verileceğine ilişkin haberler gelmektedir. Yakın dönemde, bugüne kadar titizlikle, sosyalizmin «bir ilkesi» değerinde savunulan «tek parti» uygulamasının sona erdiğini ve «çağın koşulları»na uyan reel sosyalist ülkelerde, «demokrasi» döneminin başladığını görebileceğiz demektir bu.

Bunun bir sonraki adımının da büyük üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin yeniden kurulması olacağını söylemek istemiyoruz. Hatta şimdiden kesinlikle söyleyebiliriz ki, bu yolda bir gelişme olmayacaktır. Eğer «burjuva toplum» kavramına, kapitalist toplum kavramından daha geniş bir anlam verilmesine; ve bu ikincisinin ilkinin bir çeşidi olduğu, onun üretim araçları üzerinde özel mülkiyetle karakterize olunan bir biçimi olduğu yolundaki kullanıma izin verilirse, şunu söyleyebiliriz ki; günümüz reel sosyalist toplumları kapitalist toplum olmayacaklardır; ama onlar, daha şimdiden birer burjuva toplumdurlar.

Sorun, o bilinen «geriye dönüş» sorunu değil, öncelikle bir toplumsal ilişkiler sisteminin, kapitalist toplum biçiminin —deyim yerindeyse— «dayanıklılığı»nın kaynakları, «kendini üretebilmesi»ne elveren mekanizma(lar)ın ne olduğu, bunların kavranması sorunudur.

Bu soruna eğilirken hatırlanmalıdır ki; bu toplum biçimi, belirli bir «düzeni» koruyarak değil, gayet açık görüleceği üzere önemli değişiklikler geçirerek; yani kendi içinde evrimleşerek, «yenilik»lere kendini uyarlayarak korumaktadır kendini. Az sonra üzerinde durulduğunda görüleceği üzere, özellikle yüzyılımız içindeki gelişim sürecinde kapitalist toplum gerek egemen sınıfın biçiminde, gerek siyasal düzeninde ve gerekse ekonomik-kültürel ilişkilerinde —bütün bunlara ilişkin kurumsal yapısında— ilk bakışta köklü bile denebilecek değişimler geçirmiştir; ama bunların her «evre»si onun kapitalist niteliğinin daha da belirginleşmesi sonucunu vermiştir. Belli bir dönemde sistemin kendine karşı bir tehdit

olarak gördüğü gelişmelerin tümü, bir sonraki dönemde sistemin içine dahil olmuştur. Sisteme yeni dahil olanlar —bu eski «tehdit» edici ögeler —kendilerince bir zafer kazandıklarını, böylece, sistemi değiştirme imkânını edindiklerini sanırlarken, tersi olabilmiş; sistem, kendi kurumsal yapısı içinde yer verdiği bu gelişmelerin her birini, kendini sağlamlaştırarak bir öge haline getirebilmiştir. Sendikalar, partiler, birçok «anti-kapitalist» düşünce akımları bu arada sayılabilir. Günümüz metropol toplumlarında binbir mücadele içinde kurulmuş büyük sendikal kuruluşların pek çoğu, daha sert ve yoğun bir mücadele içinde kendilerini «sisteme dayatan» sosyal-demokrat, sosyalist ve komünist partileri aradan bir süre geçtikten sonra görülebilmıştır ki; artık bırakın sistem için bir tehdit ögesi olmayı, sisteme yönelen yeni tehditler için bir ilk engel, bir sübap görevini kendiliklerinden üstlenmişlerdir.

Ve yine ilgiye değer bir noktadır ki, sistemin belirli bir evresinde ortaya çıkan ve o noktada çözümlenemez gibi görünen çeşitli düzeylerdeki sorunlar, sistemin bir sonraki evresinde bu niteliklerini yitirir hale gelebilmektedirler. Sorunun önemli ölçüde çözümlenmiş veya çözümlenebilir izlenimini verecek hale gelişi ve bu yüzden eskisi kadar geniş bir toplumsal sorun olarak algılanmaz oluşu nedeniyle, etrafında, güçlü bir, sisteme karşı hareket yaratma imkânı da, zamanla yitirilmektedir. Kapitalizmin başlangıç evrelerinde görülen ve işçi sınıfının giderek daha da yoksullaşması biçiminde kendini gösteren «sömürü sorunu» gibi. Yüzyılımızın başlarında tek işçinin gelir düzeyi ile kapitalistin geliri* karşılaştırıldığında bulunacak oran, ka-

* Burada kullandığımız «Kapitalistin geliri» teriminin günümüzde eskisinden hayli farklı bir içerik kazanmış olduğunu da dikkate almalıyız. İşçi ve kapitalistin «geliri» arasında eskiden görece çok daha kolay yapılabilen oranlamanın bir benzerini, bugün aynı kolaylıkta yapamaz oluşumuzun pek çok nedenleri vardır. Eskiden tipik olan, üretim araçlarının sahibi durumundaki tek —veya sayılı— kapitalist ile işçiler arasındaki ilişkiler idi. Şimdi ise durum önemli ölçüde değişmiştir. Eskiden son derece marjinal olan teknisyen, mühendis gibi işçi olmayan ama ücretli kesimler, hayli çok sayıda ve fiilen yer almaktadırlar üretim sürecinde. Bunun yanısıra yaygın hisse senetleri uygulaması, üretim araçlarının «sahibi» kavramını hayli karmaşıklaştırmıştır. Büyük hisse sahipleri-

Birikim 45/79

pitalizmin ilk evresindeki benzer bir oranlama ile karşılaştırıldığında, «sömürü oranı»nın daha da arttığı sonucuna varmamızı sağlayabilir. Ama şu var ki sorun artık eskisi kadar önemli görülmemektedir. Çünkü işçi sınıfının durumu, artık, «yoksul» niteliğinden epey uzaktır. Tüketim imkânları artmış, sosyal güvenlik bakımından eskisiyle kıyaslanmayacak bir rahatlamaya sahip olmuştur. Bunun sonucu olarak dün iktisadi sorunları için en sert mücadeleleri çoğu kez kitlevi hareketler oluşturarak vermiş olan işçileri artık bu sorunlar için o boyutta bir harekete geçirmek pratik olarak geçersiz sayılır olmuştur.

Aynı şey, kapitalizmin ilk evrelerinde işçi sınıfının iktisadi talepleri kadar önemli görünen politik talepleri için de sözkonusudur. Bu ilk dönemde işçilerin ve geniş halk yığınlarının demokratik bir düzenin kurulması için, genel oy hakkı için verdikleri mücadele, bir sonraki dönemde amacına varmış; pek çok kapitalist ülkede sosyalist partilere de meşru bir yer tanıyan parlamenter demokrasiler kurulmuş, genel oy hakkı bazı kısıtlamalarıyla da olsa sağlanmış. Ancak görülmüştür ki; vaktiyle kapitalist sistemle mücadele için uygun araç ve imkânları sağlayacağı düşünülen bu «demokratik düzen»ler, aksine, kapitalizme yeni bir hayatıyet kazandırabilmişlerdir. Burjuva demokrasisinin siyasal bilinclendirme faaliyetlerine elveren yapısı içinde, umulan sonuçlar gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni, yalnızca burjuva partilerin geniş bir oy gücünü sağlıyor oluşları değildir. Asıl neden, genel oy hakkına, sosyalist partilerin yaygın bir politik bilgilendirme, bilinçlendirme çabası sürdürebiliyor olmalarına karşın, işçi sınıfının ve diğer ezilen sınıf ve zümrelerin siyasal etkinliklere katılma ve ilgi düzeylerinin pek çoğunun «iş»i fiilen yönetmekten uzaklaşarak, hisselerinin geliri ile yaşayan rantiyeler haline gelmeleri, eskiden sermaye sahibinin yerine getirdiği işi yönetmeye ilişkin görevlerin şimdilerde «bürokrat burjuvazi» denilen maaşlı kesimlere yapılır oluşu da bu arada hatırlanmalıdır.

Başlıcalarını saydığımız bu nedenlerden dolayı sözü edilen oranlamanın belki «firma geliri» ile işçi ücreti arasında yapılabileceği görülür. Ancak kapitalizmin niteliğini açıklamak için bu tür oranlamaların göstereceği gerekçelerden çok daha temel ve aydınlatıcı gerekçelerden hareket edilmesi gerekmektedir. Kapitalizmin günümüzdeki durumu bu temel gerçeklerin olanca açıklığıyla görülmesini sağlamaktadır.

de saptanabilen hissedilir düşüş, azalmadır. Yüzyılımızın ortalarına gelinceye kadar gerçi sosyalist, komünist partilerin oy güçlerinde önemli düşüşler olmadı, hatta bazen önemli oranlara varan bir artış eğiliminden bile söz etmek mümkündür. Ama yukarıda belirtilen nokta bu değildir. Sorun, işçilerin ve sosyalist, komünist partilere oy veren kesimlerin politik etkinliklerinin, giderek, salt bu oy verme işine indirgenecek kadar sınırlı hale gelmiştir. Durumu özetlemek gerekirse; sosyalist, komünist partilere oy veren geniş kesimlerin kendi partilerine bakışı, bir burjuvanın kendi partisine bakışından hiç de farklı değildir. Partiyi bir vekil, bir temsilci gibi, gereğinde değiştirilebilir olan, —bu anlamda kendi dışında— bir kuruluş olarak görmektedir bu.

Oysa sözkonusu sosyalist, komünist partilerin savundukları siyasal-toplumsal anlayışın (Marksizmin) temelinde, işçinin kendi ürününe yabancılaşması gibi kapitalist ilişkilerin karakteristik yanına çok benzer bu durumun yadsınması, aşılması gereği tespiti vardır. Partiler, işçi sınıfını siyasal-toplumsal etkinliklerin gerçek ve doğrudan sahibi kılmanın tarihsel araçları olarak düşünülmüştü; parti, işçi sınıfının ve geniş yığınların toplumsal hayatın tüm alanlarında yeni ilişkiler yaratmasının, çok yönlü bir olgunluğa erişmesinin içinde gerçekleşebileceği kurum sayılmıştı. Bu yüzden partinin iktidara gelişine, işçi sınıfının iktidara gelişinin ötesinde bir siyasal-toplumsal dönüşüm, bir sosyalist devrim anlamı verilebiliyordu. Dolayısıyla parti ile işçi sınıfının ilişkisinin, herhangi bir burjuva partisinin kendine oy verenlerle ilişkisine benzer hale gelmesi; bu partiler için önemli bir sorun, bir çelişki idi. Partilerin işçi sınıfı ile ilişkileri kopmuyor olsa da, bu ilişkiler kalıcı biçimde sürüyor olsa da; görünen odur ki, sınıflı toplumların ilk ortaya çıkışından bu yana, insanlararası ilişkilerin önemli bir görünümü, biçimi olarak kendini gösteren yöneten-yönetilen ilişkisi, sınıfsız topluma geçiş hareketinin örgütü olan sosyalist, komünist partilerin kendi içinde de herhangi bir farklılığı olmayacak biçimde doğmuş ve yerleşmiş bulunmaktadır.

Avrupa Komünist partileri, bir sosyalist, komünist hareket olarak kendi çelişkilerini ve sorunlarını, öncelikle ve asıl olarak bu düzey-

Birikim 45/71

de tespit etmiş olsalardı, şimdi faziletlerinin savunuculuğunu yaptıkları burjuva demokratik düzen'in gerçek eleştirisinin yapılacağı platforma gelmiş, buradan, bu düzenin nasıl sınırsız baskıya açık ve tam bir oligarşik düzene dönüşmüş halde olduğunu görebilmiş olurlardı.

Bunu söylemek, ne onların SSCB'de temsil edilen sözde «proletarya diktatörlüğü» düzenini yadsımlarını eleştirmek, ne de bu sözde «proletarya diktatörlüğü» düzenlerinin burjuva demokratik düzenlerden daha «sosyalistçe» olduğunu savunmak değildir. Şimdi, eğer bu sözde «proletarya diktatörlükleri», bu sözde «halk demokrasileri» kendilerini burjuva demokratik düzenlere benzetmek çabasına giriyorlarsa, bu, hiç de niteliksel bir değişim anlamına gelmez. Diğer gerekçeleri bir yana, bu «dönüşüm», reel sosyalizmin egemenlerinin, burjuva demokratik düzenlerin egemenlik konumlarını hiç de tehdit etmediğini görmelerinden ötürüdür. Aksine bu «demokratik» düzen «diktatörlük»lerden çok daha etkili biçimde korumaktadır egemenlik konumlarını. Burjuva demokrasinin günümüzdeki işleyişi, insanlık tarihinin en mükemmel egemenlik sisteminin en etkili biçimde korunması ve sürekli sağlamlştırabilmesi imkânını, en iyi veren bir işleyiştir.

«Demokratik hak»ların alabildiğine yaygın ve kısıtsız biçimde varolduğu bu düzen için yukarıdaki yargıyı ileri sürmek, çarpıcı bir yanlışlık gibi görülebilir. Az sonra bu yargıya varış nedenlerimizi açıklamaya çalışırken anlaşılacaktır ki **burjuva demokratik düzenin** bu niteliği, **kurumların** kendi özel gücünden ileri gelmemektedir. Yani sözkonusu yargı, parlamentonun, oy hakkının vb. diğer «demokratik hakların» parlak bir aldatmaca, bir sahtekârlık olduğu gibisinden tepkici anti-parlamentarist temalara sığınarak öne sürülmediği gibi, bu «hak»ların kendilerinde, «özünde» esrarlı bir çarpıtma veya «kapitalizmi koruma» gücü bulunduğu yollu bir düşünüşün de ürünü değildir.

Kapitalizmin belli bir döneminde bu haklar gerçek etkililiğe sahip haklardı. Kişilere toplumun yönetimi, yönlendirilmesi ve denetimi demek olan «siyaset»e, siyasal etkinliğe katılma imkânları sağlayabilmekteydiler. Ancak, kapitalizmin gelişmesinin belirli bir evresinde sözkonusu haklar, artık ona hukuken sahip

kişilere bu imkânı veremez hale, yetersiz hale geldiler.

Bunun başlıca iki nedeni vardır. İlki, kapitalizmin, tüm toplumsal faaliyetleri «meta üretimi»nin yasalarına göre yapılır hale getiren genel işleyişi ile ilgilidir.

META ÜRETİMİNİN BİR KOLU OLARAK «SİYASAL FAALİYET»

Tıpkı somut ihtiyaç maddeleri üretimi faaliyetinde olduğu gibi, diğer faaliyetlerde de kapitalizmin kuralları aynen geçerlidir. İlkinde nasıl insanların her bir bölümü sözkonusu ihtiyaç nesnelere belli bir çeşidin, belli, sınırlı bir parçasını üretir, bu oranda o üretim işine katılır ve üreticisi olduğu şeyin o kısıtlı parçası karşılığında, diğer ürünlerin de **alıcısı** olursa; tıpkı bunun gibi, «bir» toplumsal faaliyet olan siyasal faaliyete katılan insanlar da bu faaliyetin ancak bir dalına, onun da kısıtlı bir bölümüne katılabilir hale gelir ve bu sınırlı faaliyetinin karşılığında diğer «siyasal nitelikli ürün»lerin de **alıcısı** olabilir.

Siyasal faaliyetin geleneksel anlamı içinde düşünürsek, bu faaliyetin; başlıca siyasal fikirlerin oluşturulması, kararlar hâline getirilmesi, söz ve diğer iletim, ifade araçlarıyla yaygınlaştırılması, bir hareket (çeşitli eylem biçimlerinin bir «toplamı») haline getirilmesi, uygulanması gibi alt faaliyetlere ayrıldığını söyleyebiliriz. Burjuva demokratik düzende bütün bu faaliyetlere belli «demokratik hak»lar veya bilinen deyimle «özgürlükler» te kabül eder. Düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, gösteri ve «direnme» özgürlüğü, vb.

Bilinir ki, bu «özgürlük»lerin kullanılması ile yapılan siyasal faaliyetin bu alt bölümlerinin her biri, görece birbirinden ayrı alanlar, kurumlar içinde gerçekleştirilir. Özel görevi «siyasal düşünceler» üretmek olan siyaset teorisyenleri belli bir «ürün» üretiyorlardır ve bu üründe uzmanlaşmışlardır. Ortaya çıkan sorunları ve talepleri bu «siyasal düşünceler»le birlikte ele alıp, kararlar oluşturanlar; düşünce ve kararların yayımı ve yaygınlaştırılması ile uğraşanlar vb., hepsi de bir uzmandırlar; özel bir «ürün» üretirler. Bu faaliyetler bir siyasal parti organizasyonu içindeki kurumlarda ve organlarda işbölümü esaslı içinde yapılabilir. Bu haliyle burjuva demokrasi-

Birikim 45/72

sinin gelişkin bir partisi; teori, karar, propaganda malzemesi, eylem önerisi vb. siyasal faaliyetin başlıca ürünlerinin verildiği bir örgüt, iç düzenlemesi ile herhangi bir fabrika ile farkı olmayan bir kuruluş halindedir.

Toplumun geniş yığınları, dilerse siyasal ürünleri siyasal faaliyetin bu organik kuruluşundan edinebilir. Dilerse teoriyi, sistemin siyaset yazarlarının köşe yazılarından propa-rünlerinden sağlayabilir. «Siyasal karar»ları basın organlarının «bağımsız» veya bağımlı siyaset teorileri üreten öğretim aygıtlarının ü-ganda ürünlerinin her çeşidini de yine başta bu basın-yayın organları olmak üzere, pek çok yerden edinebilir. Yani çok geniş bir seç-me özgürlüğü vardır geniş yığınların. Tıpkı bir işçinin sayısız çeşitte işte **işçi olarak** çalışma hakkının varolması gibi, bu geniş yığın-lar da özgür **seçiciler**, **alıcılar** olarak sayısız ürünlerin her çeşidini **seçme hakkına** sahiptirler. Teorik olarak işçiler, **çalışma haklarını**, diyelim, işletme müdürü olarak çalışmak biçiminde de kullanabilirlerse de; **ancak buna pratik olarak imkân yoksa***. Tıpkı bunun gibi, teorik olarak, **demokratik haklarını** sözkonusu «siyasal ürün»leri bizzat oluşturmak, bu işe katılmak biçiminde kullanmak isteyen geniş yığınlar için de, benzer ve hatta çok daha güçlü **«pratik imkânsızlıklar»** vardır. Şüphesiz tek tek kişiler için bu sözkonusu olmayabilir ve zaten sistemin işleyişi için bu katılmalar gereklidir. Ancak sorun, geniş yığın-ların «demokratik hak»larını ancak «seçme» biçiminde kullanabiliyor olmalarıdır. Bu, **pratikte** siyasal faaliyete katılmaktan kesin olarak uzak olmak demektir.

Kapitalist toplumda «siyasal faaliyet»in meta üretimi faaliyetinin bir kolu, bir biçimi haline gelmesinin yalnızca bir yanını görmüş olduk.

Olayın diğer yanına az önce değinilmişti. Bir işçinin üretim faaliyetinde **yerine getirdiği işlev ile çalışma hakkı** arasındaki ilişkiden söz edilmiş, ilkinin diğerini sınırladığı, belirlediğine işaret edilmişti.

* Hem bir işletmede *ancak* bir müdür olabileceği için, hem de işçi, o işletme müdürlüğü işlevini yerine getirecek bilgi ve deneyi edinmekten yoksun olduğu ve kendine ait işlev alanı içinde bu bilgi ve deneyi edinmesi kesin olarak imkânsız olduğu için; işçiler *çalışma haklarını* ancak işçi olarak kullanabilme zorundadırlar.

Bu belirleme —yerinde de belirttiği üzere— sırf bazı meslek dallarında ancak belli sayıda insanın bulunabilmesi gereğinden dolayı değildir. Daha önemlisi, insanların ancak belirli meslek —işlev—leri yapacak, yalnızca ona ilişkin bilgi ve beceriye sahip olacak biçimde eğitilmiş olmalarından ileri gelen bir sınırlamadır. Bu yüzden ki kapitalist toplumda «eğitilmiş birey»; «çalışma hakkı»nı nerede kullanabileceğini, hangi alanların kendine kapalı olduğunu bilir.*

Uzmanlaşmaya yönelik eğitim-öğretim sisteminin, başka işlerin yapımına ait olup, uzmanlaşılacak alan için gerekli olmayan «lüzumsuz» bilgileri önceden ayıklaması yanında, kişiler, sahip oldukları uzmanlık alanının verilmiş bilgisinin de ancak belli bir bölümünün somut uygulayıcısı olarak iş yaparlar. Uygulamadıkları bilgiler ve beceriler de giderek sönükleşir.

Bireylerin, ona ilişkin konu-nesne üzerinde doğrudan etki, katkı yapabilecek biçimde kullanabildikleri bilgi, beceri yüküne o bireyin «eylemliliği» diyoruz. Yukarıdan beri yapılan açıklamalar ışığında, bu «eylemliliğin» belirleyici ögesinin bireylerin toplumsal işbölümü içinde yerine getirdikleri işlev olduğu görülmektedir.

Kapitalist işbölümünün genel yapısı dikkatle incelendiğinde görülür ki; insanlar arasında belli bir işlevsel farklılık, sınırlamalar vardır. İnsanlar bu sınırlandırılmış işlevleri ölçüsünde sözkonusu faaliyete belli bir katkıda bulunmaktadır ve aralarında bu işlev farklılığınca belirlenmiş bir ilişki —genel anlamıyla üretim ilişkileri— vardır. Tüm toplumsal faaliyetlerde bu işlevsel hiyerarşi yürürlükte-dir

* Bu kuşkusuz, kesin bir sınırlama değildir. Özel gayretleri ile bireyler «daha yukarı», daha kazançlı işleri yapacak hale gelebilirler. Ancak önemli olan bilgi ve özel maharet, yetenek gerektirme ölçütüne göre tespit edilmiş işbölümü sisteminin hiyerarşik yapısı içindeki bu «aşağı» ve veya «yukarı» işlemin yalnızca biri ile karakterize edilen bir eylemlilikte bulunuluyor oluşudur. Ve yine belirtmelidir ki bu «iş»ler ait olduğu toplumsal faaliyetin belirli bir bölümü ile ilişkindir ve bireyler genellikle bu faaliyetin ancak o bölümünün özel bilgi ve becerisine sahiptirler. İşlerini bu bilgi ve beceriyi kullanarak yaparlar. Aynı genel faaliyet içinde yer alan diğerlerinin yaptıkları ile ancak *sonuç olarak* karşılaşılır; yapılış biçimi ve bilgisinden haberi olmaları gerekli değildir.

Birikim 45/73

ve burada yer alan bir kısım insan **denetleyici, yönetici, yönlendirici, işlevlere sahip iken; geniş çoğunluk, belli hareket biçimlerinin ve ya belirli bir işlemin yinelenmesi ile sınırlı bir işlevi** yerine getirir. İçinde yer aldıkları faaliyet türünün yapılış düzenlemelerine, ürünlerinin ve üretim araçlarının niteliğinin belirlenmesine, sayı ve nitelikçe geliştirilmesine ilişkin hiçbir işleve sahip olmayan ve kapitalist üretim biçimi geliştikçe bu dar işlevleri daha da daralan bu insanların yanında, **üzerinde; onları ve üretim araçlarını denetlemek, yönetmek, yönlendirmek işlevini üstlenmiş, kendi içinde hiyerarşik biçimde sıralanmış bir kategori —insan— vardır.**

Yalnızca somut ihtiyaç nesnelere üretiminde yer alan işçi sınıfı değil, adına hizmet sektörü denilen alanlarda yer alan geniş «emekçi» kesimleri de; yani kapitalist toplumun büyük çoğunluğu da, işte bu durumdadır. Ya basit bir mekanik hareketin, ya da belli bir işlemin durmaksızın yinelenmesi biçiminde bir işlevi yerine getiren, ve zihni fonksiyonlarını dumura uğratan bu işi yıllar ve yıllar boyunca yapmak zorunda olan, «eylemlilik»leri böylece belirlenen geniş yığınlardır onlar. İşte bu durumda olanlardan toplumsal hayatın yönetimi, yönlendirilmesi ve denetimi olan siyasal faaliyete; yasal olarak sahip oldukları geniş «demokratik hak»ları kullanarak etki, katkı yapmaları bekleniyor.

Bu katkıyı, ancak «eylemlilik»lerini belirleyen işlemin niteliğine uygun olarak yapabileceklerdir. Yani denetleyici, yönetici, yönlendirici hiçbir niteliği olmayan işlevlerine uygun olarak, sırf basit bir hareketi veya işlemi temsil ederek, onu yapabilmekle bulunacaklardır siyasal faaliyet içinde. «Siyasal faaliyet»in kendi içinde de varolan işlevsel ayrımında, «kendi paylarına düşeni»; oy atmak, gösterilerde sayı olarak bulunmak, yürümek, vb. işleri yapacaklar ve ancak bunları yapabileceklerdir. Siyasal faaliyetin işbölümü sistemine göre düzenlenmiş yapısını, «bu faaliyete özgü» kurumların işlevsel piramidini zorlamak rasyonel olmadığı için; denetleyici, yönetici ve yönlendirici işlevlere ait bilgi ve deney, ancak profesyonel bir çalışma, eylemlilik içinde elde edilebilir olduğu için.

O halde; burjuva demokratik düzenin geniş yığınları apolitize hale getirebilmesinin, başlıca iki nedeni olduğu sonucuna varabiliriz.

Bunların ilki «siyasal faaliyet»in kendisinin meta üretimi yasalarına uyarlı hale gelmiş olması ile ilgilidir. Diğer toplumsal faaliyetlerden ayrı, özerk bir faaliyet türü haline gelen «siyasal faaliyet»in* kendine özgü kurumsal yapısının getirdiği kısıtlamaların geniş kitlelerin «demokratik hak»larını ancak seçme hakkına indirgemesi, «siyasal faaliyet»e gerçek katkı imkânlarını fiili olarak engellemesi olgusu ilk nedendir.

İkinci ve kuşkusuz çok daha önemli neden, kapitalist işbölümünün, insanların, geniş yığınların üretici, yaratıcı niteliklerini kısıtlayan, dumura uğratan sonuçları ile ilgilidir. İnsanın eylemi ile bilinci arasındaki köklü bağlantı, kapitalist işbölümünün insanları giderek çok daha daralan bir eylemlilik durumuna sokan gelişim doğrultusu karşısında, olağanüstü bir önemle hatırlanmalıdır. Geçimlerini sağlamak için günlerinin büyük kısmını bu biktirici, zihinsel yaratıcılık gerektirmeyen, basit hareket ve işlemler içinde geçirmek zorunda bırakılmış insanların zihni yapılarındaki olumsuz sonuçlar bir yana bırakılmayacak kadar önemlidir. Ama sözkonusu işleve neden sokulmuş olduğunu düşünmeye çalışan insanın, işçilerin makine karşısında duydukları o çaresizlik duygusunun bir benzerine kapılmamasının imkânsız oluşu**; onu öfkeli bir başeğ-

* Buraya kadar yapılan açıklamalarda bu noktadan sözedilmemiştir. Ancak bir sonraki bölümde bunun ne kadar önemli olduğu ve Marksist siyaset kavramının oluşumunda temel öğelerden biri olduğu görülebilecektir.

** İşçilerin iş-sürecindeki durumunu ve bu durumlarını veri, değişmez saydıklarında kapıldıkları düşünme biçimini anlatan *Kapital*'den alınma aşağıdaki pasaj; günümüzde iş-sürecindeki durumları işçi sınıfının durumuyla özdeş hale gelmiş olan geniş «emekçi» yığınlar içinde geçerlidir:

«Makine işi, sinir sistemini en ölçsüz bir şekilde yorup bitirirken, aynı zamanda, adalelerin değişik şekillerde hareket etmelerini imkânsızlaştırır ve beden ve aklın serbestçe faaliyet gösterebilmesi için bir anlık bile imkân bırakmaz. (F. Engels, I. c. s. 216) Makine işçiyi işten kurtarmadığı fakat yaptığı işin kendisi için ilginçliğini yokettiği için, işin hafiflemesi bile bir tür işkence haline gelir. İşçinin iş-aracını değil de, tersine, iş-aracının işçiyi kullanması, her türlü kapitalist üretim için, bu üretim biçimi yalnız bir iş-süreci olmayıp, aynı zamanda sermayenin değerlendirilmesi, değerine değer katması süreci olduğu ölçüde, ortak bir niteliktir; ne var

meye, sözkonusu zihni yıpranmaya kendini terketmeye götürebilmektedir.*

Bu «nesnel kısıtlama»lar, bu, kapitalist toplumda insanların içine itildikleri «eylemlilik» durumlarının zincirleme sonuçları; geniş yığınların apolitizasyonunun temel nedenini oluş-

ki, bu tersine dönüş ilk defa olarak makine ile teknik bakımdan somut bir gerçeklik kazanır. İş-aracı bir otomat haline gelerek, iş-sürecinde işçinin karşısında sermaye olarak, canlı emeğe hükmeden, onu yutan ölü emek olarak yer alır. Üretim sürecinin akla bağlı güçlerinin el emeğinden ayrılması ve bu güçlerin sermayenin emek üzerindeki kudreti haline gelmesi, daha evvel görülmüş olduğu gibi, makinelerin meydana getirdiği temel üzerine kurulmuş olan büyük endüstride tamamlanır. Yaptığı iş kendisi için ilginçliğini yitirmiş bireysel fabrika işçisinin özel hüneri, makine sisteminde bir araya gelip birleşen ve bu sistemle birlikte 'patron'un kudretini meydana getiren bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan iş öntinde sonsuz derecede küçük bir zerrecik gibi yok olur gider. Beyninde makineler ile bunlar üzerindeki tekel gücü birbirlerine kopmaz bir şekilde bağlanmış bulunan bu patron bundan ötürü ihtilâf hallerinde 'işçilerin yüzlerine alçaltıcı bir ifadeyle şöyle haykırır: Fabrika işçileri şunu hiç unutmamalıdır ki, yaptıkları işler, gerçekte, en az hüner gerektiren işlerdir; bundan daha kolay öğrenilebilecek ve kalitesi bakımından bundan fazla ücret ödenen, ya da, gerekli hünerin asgari ihtisas veren kısa bir eğitimle bu kadar az bir zamanda ve bu kadar bol miktarlarda sağlanabileceği başka hiç bir iş yoktur. Patronun makinesi, gerçekte, üretim işinde işçinin, 6 aylık bir eğitimle öğretililecek ve her tarım işçisinin öğrenebileceği, iş ve hünerinden çok daha önemli bir rol oynar.» (K. Marx, *Kapital*, I. cilt, 2. Kitap, Odak Yayınları, Birinci Baskı, s. 86-87).

* Yerine getirdiği işin kendisinin vermediği yeni bilgiler ihtiyacını, kısırlaştırmaya itilen yeteneklerini geliştirme arzusunu duyan «yığınlar» için de kapitalizmin «karşılıkları» vardır. «Yığınları» bilgisiz, kültürsüz bırakmak istemez. «Tüketmek»le doyurulamayan bu insani ihtiyaçların «doyurulması» faaliyeti de bir meta üretimi konusu olur. «Yığınların» ayrıca uğraşmalarına gerek yoktur. Onları sürekli «bilgilendiren», «kültürel ihtiyaçlarını gideren» kurumlar «alıcı»larına «ürün»ler verirler. Onu bir bilgi *alıcısı*, kültürel faaliyetlerin seyircisi, dinleyicisi (alıcısı) *konumunda*, bu edilgin durumda «doyurur». Bu «alınanlar»ın onlarda bir «yapıcı»lık, «etkin olma» eğilimi yaratması da düşünülerek «hobby»ler teklif edilir, onun da başkalarını kendi «alıcısı» gibi algılayacağı «klip»lerde hobbylerini gerçekleştirme sağlanır.

turur. Bu bakımdan sorun sözkonusu «eylemliliğin» kendisindedir. O değişmedikçe, geniş yığınların denetleyici, yönetici, yönlendirici işlevlerden gitgide daha uzaklaşmalarıyla karakterize edilen işbölümü sistemi **aşılmadıkça**; bu işbölümüne vardırıtan üretici güçlerin gelişmesi, insanların —yeniden— sözkonusu işlevleri edinebilecekleri yüksek bir eylemlilik haline erişmelerini mümkün kılacak nitelikte, buna imkân veren doğrultuda dönüştürülmedikçe; ne özel olarak bu apolitikleşme sorunu, ne de kapitalizmin insanlarda binbir bunalıma yol açan diğer sorunları çözümlenemeyecektir.

Bu, burjuva demokratik düzeni işbölümü sistemine ve doğal olarak üretici güçler-üretim ilişkileri (üretim tarzı)na bağlayan sözler, sorunun çözümünden uzaklaşmanın bir biçimi olarak yorumlanabilir. Çünkü denilebilecektir ki çağımızda üretici güçlerin gelişimini belirleyen bilimsel-teknolojik gelişmelerdir. Bu faaliyeti yönlendirmek, yönetmek ve isterleri doğrultusunda biçimlendirmek tekelinin en açık biçimde egemen sınıfın elinde oluşu da ortadadır. Bu durumu saymasak bile yukarıdaki sözler, üretici güçlerin gelişimince belirlenen ekonomik, kültürel, siyasal, düzeylerde verilecek mücadelelerin kalıcı sonuçlar getirmeyeceği anlamını içermektedir.

Yukarıdaki sözlerin kesinlikle bu anlama gelmediği, Marksist siyaset ve siyasal düzen kavramının ve buna bağlı siyasal mücadele anlayışının içeriği kavrandığında açık biçimde görülebilecektir.

SIYASAL FAALİYET-SİYASAL DÜZEN

Geleneksel —ve burjuva— anlamıyla siyasal faaliyet veya mücadele denildiğinde kasdedilen şey, devlet iktidarını ele geçirmeyi veya onu etkilemeyi amaçlayan, buna göre yürütülen faaliyet veya mücadeledir. Bu bakımdan, eğer herhangi bir faaliyet alanında istenen sonucu almaya yönelik eylem devlet iktidarını doğrudan etkilemiyorsa, burada kazanılan başarı iktidarı ele geçirme amacına katkıda bulunmuyorsa, o faaliyet alanı bir siyasal mücadele alanı sayılmaz. «Siyasal hareket»ler, devlet iktidarını doğrudan ilgilendiren alanlarda karşı karşıya gelirler.

Marksizm ise siyasal mücadelenin «hayatın her alanında», tüm toplumsal faaliyetleri kapsayan bir çerçevede verilmesi gerektiğini vur-

gular. Yapılış biçimi ve ürünleri üzerinde devletin özel bir etkisinin olup olmadığına bakılmaksızın, her faaliyet alanının «siyasal mücadele»nin konusu olduğunu belirtir. Toplumda «siyaset-dışı» hiçbir faaliyet, hiçbir ilişki yoktur.

Ancak burada Marksizm ile burjuva siyasal anlayış arasında; Marksizm ile onun vulger tahrifi demek olup, özünde burjuva siyasal anlayışın bir varyasyonundan başka bir şey olmayan ekonomist «Marksizm»in siyasal anlayışı arasında; son derece önemli ve kesin bir ayrım vardır.

Bu ekonomist «Marksizm» anlayışı da tüm toplumsal faaliyetlerin siyaset içerdiğini kabul eder. Ona göre siyaset, somut üretim faaliyetlerinin ürünlerinin kalitesi, sayısı ve asıl önemlisi paylaşımında vardır. Ve yine siyaset, genel kültürel faaliyetlerin ürünlerinde, bunların ideolojik anlamlarında ve sınıfların bunlardan yararlanma oranlarında tespit edilir. Devlet gücü ile uygulanacak karar ve yasalarda ise, zaten doğal olarak siyaset vardır. Bu karar ve yasaların kimlere dönük olduğu incelenerek anlaşılır bu da.

Marksizm ise, siyaseti, toplumda yürütülen her çeşit faaliyetin ürünlerinde, bu ürünlerin paylaşımında ve bu paylaşımından doğan sonuçlarda tespit etmekten çok; **asıl olarak o faaliyetlerin yapılış sürecinde, insanların bu faaliyetlere katılım biçimlerinde** tespit eder. Toplumsal faaliyetlerde elde edilen, ortaya çıkan «ürünler»in kendisi, «ideolojik anlamı» veya etkisi, veya bu ürünlerin nasıl paylaşıldığı konusundan önce; faaliyet alanlarının birbirleriyle ilişkisini, karşılıklı durumlarını, birbirlerini etkileme biçimlerini inceler. Bu, bize sözkonusu incelemenin yapıldığı toplumun ulaştığı üretici güçler düzeyince belirlenen işbölümü (veya işbirliği) biçimini verir. Toplum, kendisini bu işbirliği bölümü (biçimi) içinde «yeniden-üretir»; yani yukarıda belirtilen ilişkilerin —ki bu kuşkusuz insanlar arası ilişkiler demektir— nitelikçe değişmemesi sayesinde, bir toplum biçimi olarak varlığını sürdürür.

«Siyasal düzen» kavramının temeli buradadır. Toplumun bir bütün olarak denetimi, yönetimi ve yönlendirilmesi demek olan siyasal faaliyet ancak bunlar, bu ilişkiler (düzen) bilindiğinde yapılabilir. Burada şüphesiz, «düzen içi» siyasal faaliyet ile devrimci siyasal

faaliyet arasındaki ayrım da görülür. Toplumun kendisini «yeniden-ürettiği» temeli veri alıp **sonuçları** ile ilgilenen siyasal faaliyet «düzen içi»dir, muhafazakâr veya reformisttir; buna karşılık faaliyet alanlarının karşılıklı durumlarını, etkileme biçimlerini değiştirmeye yönelen* siyasal faaliyet ise devrimci niteliktedir.

Bu açıklamalardan çıkan ilk sonuç, «siyasal düzen»den söz edebilmek için faaliyet alanlarının ayrıştığı bir durumun varolmasının gerektiğidir. Nitekim, ilkel komünal toplumun özerk bir siyasal düzeninin olmayışı, orada toplumun farklı faaliyet alanlarına bölünmemiş, farklı faaliyet alanlarının işbirliğiyle oluşmamış oluşu ile temelden bağıntılıdır. İlkel komünal toplumda ergin bireyler, toplumda varolan tüm faaliyetlere —ki çok az «çeşit»tir— katılırlar ve katılım biçimleri (eylemlilikleri) arasında **ancak nisbi** bir fark vardır: Birlikte —ve veya— aynı biçimde avlanılır, toplayıcılık yapılır, âyinlere katılırlar, savaşılır...

İnsanların doğa üzerindeki etkinliklerini artıran yeni faaliyet biçimlerine varılması ile bu durum değişir. Siyasal düzenin ve siyasal faaliyetin ortaya çıkış nedeni ve gereği buradadır.

Örnek olarak feodal toplumu ele alırsak burada toplumun, faaliyet biçimleri **görece** birbirinden farklı başlıca üç tür topluluğun bir «işbirliği» esasına üzerine kurulu olduğu görülür: Odağında tarımsal faaliyetin bulunduğu köy, zanaat ve ticaretin bulunduğu kasaba, avcılık ve hayvan yetiştiriciliğine dayalı göçer topluluklar. Bunların herbiri, belli ölçüde öteki toplulukların belirleyici faaliyetini de yapar durumdadırlar.** Feodal toplumda işbirliğinden söz edişimizin nedeni de budur. Toplulukların aynı faaliyet türlerinin değişik oran-

* Bu, o faaliyet alanlarında yeralan insanların eski eylemlilik durumlarının değişmesini, dolayısıyla belli bir eylemlilik durumuna göre belirlenen insanlararası ilişkilerin değişmesini öngörmek demektir.

** Örneğin köyde küçük çaplı zanaatçı, çerçi ve çobanların bulunması yanında bizzat çiftçi bireyler, asli faaliyetleri olan tarımsal ürünleri yetiştirmenin yanısıra hayvan yetiştiriciliği, alet yapımı ve onarımı gibi faaliyetleri de kısmen yapar; yapabilir durumdadırlar. Bunun kasabalardaki kategoriler ve geniş ölçüde göçer topluluklar için de geçerli olduğunu görebiliriz.

lamasına sahip oluşları, bu «geçişimlilik», aralarında mal mübadelesinin ötesinde ilişki kanallarının doğmasının, ortak bir kültür oluşturabilmelerinin ve kendi içine kapalı aşiret hayatının verdiği aşiret bilincinin yerine, cemaat bilincine varan daha kapsamlı ve üst bilinçlilik biçimlerinin oluşmasının **maddî temeli**dir.

Bu, kendine yeterli ve görece farklı birimlerin toplamı olan toplumu «dışa» karşı korumak, birimler arası düzenli ilişkileri sağlamak ve verimli üretici güçlerin en büyük bileşeni olan doğanın, doğal kaynakların bu birimlere dağılımını düzenlemek —köy bölgesinin sınırları, meraların taksimi vb.— bunun için gerekli idarî, hukukî kuralları koymak ve uygulamak görevi; yeni bir faaliyet türü (siyasal faaliyet) olarak belirir.

Herşeyden önce bu yeni faaliyetin*, daha önce komünal toplumun tüm bireylerine ait olan, ortakça gereği yapılan görevlerin ayrışması sonucunda; topluma ait olmaktan çıkıp, özel bir zümreye ait hale gelişinin sonucunda ortaya çıktığına dikkati çekmeliyiz.

Toplumdan «devralınan» görevleri içeren bu yeni faaliyet türü, aynı zamanda en üst faaliyet türü olarak diğerlerinden ayrılır.

Bu **en üst faaliyet** olmanın başlıca iki nedeni vardır. İlki, bu faaliyetin toplam toplumsal zenginlik (etkinlik)te en büyük artış veya eksilme sağlayabilen bir faaliyet oluşudur. Feodal toplumu oluşturan başlıca birimlerin, üzerinde yer aldıkları doğal çevre ve güç ile belirlenen bir üretim kapasiteleri vardır. Bir köy topluluğu ancak belli büyüklükte bir toprağı işleyebilir ve ayrıca asıl önemlisi, ürünlerin niteliği ve miktarı doğal koşullarla belirlenmiştir. Doğal koşullardan daha az etkilenmekle birlikte, örneğin zanaatkarlar da belli bir üretme kapasitesinin üzerine çıkamazlar. Dolayısıyla toplumun ürün olarak sahip olduğu toplam zenginliğe ve toplumun ihtiyaçlarını gidermeye katkı dereceleri bir noktada sınırlıdır. Oysa, egemen sınıfın sırf kendine ait kıldığı faaliyetin gerektirdiği askerî güç ile: Diğer topluluk veya toplumların ürettikleri ele geçirilebilir. Yağma ve haraçla edinilen bu «artık-ürün» topluma

* İlk olarak köleci toplumda belirmesine karşın, feodal toplumu burada, onu da anlatacak bir örnek olarak kullandığımızı bilerek.

yansımaya bile, egemen sınıf bundan dolayı, toplumun ürettiklerinden daha az pay alabilir. Aksi halde; yani egemen sınıfın askerî gücü yenilir, haraç ödemek zorunda kalır veya toplumun yağmaya uğramasını önlemezse; toplam zenginlik azaldığı gibi, üretimden alınan pay da arttırılır.

Tarihî gelişim düzeyinde tesbit edebildiğimiz ikinci neden ise şudur: Egemen sınıfın yerine getirdiği bu faaliyet, doğal koşullarla sınırlı olmayıp, eylemi yürüten kişilerin kendi özel çabaları ile etkinliği büyük ölçüde artan veya eksilebilen, bu anlamda insanî hemen tüm faaliyetleri içerir.

Günümüzde ideolojik faaliyete verilen kapsamdan çok daha geniş bir kapsama sahip olup, hukuk ve toplum bilimlerinin tümünün yerini tutan, onların şimdi üstlenmiş oldukları rolü de üstlenmiş olan din'in gücünü ve askerî gücü kendinde toplayan; bu iki faaliyeti yalnızca kendi tekeline alan feodal egemen sınıflar; bu eylemlilikleri ile toplumu denetler, yönetir ve yönlendirirler. Devlet onların varlıkları dışında değildir. Egemen sınıf devlet biçiminde örgütlenmiştir. Devletin kendisidir. Hukukî —dinsel— mülkiyetine sahip olduğu —üretici güçlerin en büyük bileşeni— doğa (toprak) üzerinde birimlerin ve bireylerin eylemliliklerini hangi sınırlar içinde sürdürdüğünü (askerî gücü, hukukî ve idarî kararları ile) tayin ettiği için; ve böylece toplumun «yeniden-üretimi»ni sağlayıcı mekanizmaları (devlet örgütü) bizzat elinde tuttuğu için; feodal egemen sınıf tek siyasal güçtür. Eylemi siyasettir. Ve dolayısıyla feodal devlet, bize feodal siyasal düzeni verir.

Bu bakımdan, siyasal faaliyeti devlete yönelik faaliyet olarak nitelenecek feodal toplum için doğrudur. Faaliyet alanlarının birbirleriyle ilişkisini, karşılıklı durumlarını... belirleyebilen, değiştirebilen tek güç devlettir. Bu yüzden feodal toplumda bu karşılıklı durum ve ilişkilerden doğan sorunları çözmek ya devletten beklenir, ya da devletin üstlendiği başlıca iki faaliyeti (askerî ve dinî) kendi üzerine almış bir hareket oluşur. Bu ikinci tür «radikal» siyasal hareketlere bir örnek köylü isyanlarıdır. Bunların hemen tümü doğal olarak askerî güçler oluşturmaları yanında, aynı zamanda egemenlerin resmî dinî yorumlarına aykırı —«heretik»— bir dinî yorum, dolayısıyla görece farklı bir hukuk ve top-

lumsal ilişkiler sistemine sahip olarak ortaya çıkarlar.

Daha «nesnel» diyebileceğimiz, yani işbirliği sistemini doğrudan etkileyen, onu önemli ölçüde değiştiren nedenlerden dolayı ortaya çıkan siyasal hareketlerde de aynı nitelik göze çarpar. Örneğin zanaat ve ticaretin büyük gelişmeler gösterdiği, dolayısıyla bu faaliyetin yapıldığı kasaba ve kent «birim»lerinin ilişkide oldukları diğer çevre toplulukları ile bağlarının, karşılıklı durumlarının önemli ölçüde değiştiği kent için; bu eski çevresel ilişkilerin eski önemini yitirdiği (dış ticaretin artışı nedeniyle) zamanlarda, bu kasaba ve kent «birim»leri feodal egemenlerin siyasal düzeninden sıyrılır, kopar ve kendi denetim, yönetim mekanizmasını (siyasal düzen) kurar. (Ortaçağın şehir cumhuriyetleri —Venedik, Cenova, Cenevre gibi). Bu kopma olmasa bile —ki bu kent ve kasaba için çevresel ilişkinin yine de belli bir gereklilik taşıması durumunda olur— faaliyet alanlarının, «birim»lerin karşılıklı durumları değiştiği için, siyasal düzende de buna uyarlı değişimler olur. Örneğin Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde ticaretin ve zanaatkarlığın parlak bir gelişme gösterdiği İç Anadolu kentlerinde, feodal devletin önemli güç kaybına uğramasının da etkisiyle, esnaf ve zanaatkar loncaları yarı-askerî güçler oluşturdu (ahi yititleri); ve aynı zamanda yarı resmî, yarı heretik dinî yorumları (tarikatlara) benimsemişlerdi. Osmanlı merkezî devleti kurulurken, 1400'lerde, merkezî devlet, bu, yerel iktidarı epeyce üstlenmiş kuruluşları, büyük şiddetle ezdi.

Feodal toplumun işbirliği sisteminin «geçişimli» olduğunu daha önce belirtmiş ve burada devlet örgütünde ifadesini bulan bir siyasal düzenin, toplumu oluşturan birimlerin üzerinde, ayrı ve üst bir faaliyet düzeyi olarak oluşmasının nedeni olarak «dış korunma» ihtiyacını ve birimlerin aynı toprak üzerinde düzenli, belirlenmiş alanlar içinde ilişki kurmalarını düzenlemek* ihtiyacını göstermiştik.

Dolayısıyla, herhangi bir topluluk, tamamen kendi ihtiyaçlarını kendi içinde üretebilen bir

* Aynı toprak parçasını iki tarım topluluğu veya onun içindeki iki (daha çok da olabilir) aile isteyebilir; bir göçer topluluk, bir tarım arazisinde sürü yetiştirmeye çalışabilir vb..

topluluk olarak ve başkalarından tümüyle uzak, onların erişemeyeceği bir doğa parçası üzerinde «köy komünü» oluşturarak bir hayat kurabilir. Devleti doğuran toplumsal ihtiyaçların önemli ölçüde «dışsal» oluşu, topluluğun, devletin üstlendiği görevleri kendi üzerine almasına elverişli. Feodal dönemde böyle «devletsiz» (ve ortaklaşmacı) tarım toplulukları varolmuş, uzun bir süre varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Bunun ikinci bir nedeni, feodal toplumda devletin üstlendiği görevlerin (askerî eylem —savaşmak—, din) bu toplumu oluşturan birimleri karakterize eden eylemlilik durumunda içrek oluşlarıdır. Asker olmak zorunlu, düzenli bir yükümlülük olmamasına karşılık*; savaşmak ve hatta savaş yönetmek, feodal birimlerin kendi olağan hayat süreçlerinde pekala karşılığı olan, dolayısıyla kolayca edinebilen becerilerdir. Bir orak, bir sırık, kılıç ve mızrağtan ancak daha az etkilidir ama, kılıç ve mızrağa karşı savunmaya hatta onu altetmeye bile yetebilir. Kaldı ki toplulukça da üretilebilir.

Askerî eylemin feodal birimlerce de yapılır oluşu yanında, dinin üstlendiği; bir dünya görüşü vermek, idarî, hukukî, ahlâkî kuralları oluşturmak, koymak görevleri de, aynı dini benimsemiş birimlerin onu kendi hayatlarına uyarlamalarına engel değildir. Din toplumsal hayatın her alanında «yaşanan», hayata biçimini veren şey olduğu için, kendisine bizzat katılan bir «faaliyettir». Topluluk içinde yaşamak; dini yaşamak, dinsel bir faaliyette bulunmak da demektir aynı zamanda. Bu bakımdan feodal birimler, bir devlet kurumu olarak örgütlenmiş dinsel kurumlara, gereğinde yine aynı zeminde karşı koyabilecek imkâna sahiptirler.

Bu bakımdan feodal egemen sınıfın siyasal gücü, feodal toplumun siyasal düzeni, toplum tarafından «dışsal» olarak algılanmaya açıktır. Feodal birimlerin ve bireylerin «eylemlilik durumunu» oluşturan öğelerin sınırlı da olsa devlete özgü eylemleri içerir oluşu ve

* Feodal egemenler askerlerini topluluklara uzak bölgelerden, hatta «yabancı»lardan devşirerek toplumun üzerindeki devlet gücünün toplumdan kopuk kişilerde temsil edilmesine çoğu kez özel bir dikkat gösterirler. (Avrupa'da feodal hassa orduları ve Osmanlı devletinin daha geliştirilmiş kapıkulu sistemi gibi.)

geliştirilebilmelerinin önünde, nesnel, nitel bir engel olmayışı; bu toplumda siyasal düzenin radikal biçimde değiştirilmesinin hiç de bireylerin eylemlilik durumunda nitel bir değişim gerektirmediğini gösterir.

Oysa kapitalizmde durum niteliksel olarak değişir.

Bu değişimin asıl kaynağının, kapitalist işbölümünün insanların eylemlilik durumunu nitelikçe değiştirilen özelliği olduğunu, daha önce belirtmiştik. Daha önce bu konuda yazdıklarımızı burada yeniden tekrarlamayacağız. Sorunumuz, ilkin, bu toplumda «siyasal düzen»in yeri ve kuruluş biçimidir.

Kapitalist toplumda devlet, askerî gücüyle; yasama, yargı görevini üstlenmiş kurumlarıyla; idarî aygıtıyla ve bazı yerlerde kapsamına aldığı eğitim, öğretim kurumlarıyla; yani feodal devletin üstlendiği tüm görevleri üstlenmiş, hatta daha genişletmiş ve mekanizma olarak daha da güçlenmiş olarak vardır.

Ancak şu var ki, kapitalist devletin üstlendiği faaliyetler, artık, toplumu denetleyen faaliyetler olsalar bile, gerçek anlamıyla toplumu yöneten, yönlendiren faaliyetler değildir.

Kaldı ki bu ifade yanıltıcıdır. Belirli faaliyetlerin toplumdaki diğer faaliyetler üzerinde böylesi bir konuma sahip olduğu, faaliyet türleri arasında belli bir hiyerarşinin, belirleyicilik ilişkisinin olduğu durum artık aşılmıştır. Gördüğümüz gibi feodal toplumda devlet, aynı zamanda birer üretim birimi olan feodal toplulukların eylem, hareket alanlarını sınırlayabiliyor; onları birbirleriyle ve kendisi ile belli bir ilişki içinde tutabiliyordu. Askerî, hukukî ve idarî faaliyetleriyle yapıyordu bunu.

Kapitalist devletin, aynı tür faaliyetleri üstlenmiş olmasına karşılık bu anlamda bir gücü yoktur.

«Üretim biçiminin değişikliğe uğramadan» devamı. Bu temel koşul üzerine kurulu feodal toplumun bunu sağlamakla yükümlü devleti, kendini toplumun denetleyicisi, yöneticisi sayabilirdi; devlet faaliyetleri ancak bu temel koşulun varlığında etkin, belirleyici olabilirdi. Fakat «üretim araçlarının ve dolayısıyla üretim ilişkilerinin, yani sosyal ilişkilerin tümünde durmaksızın devrim»ler olan kapitalist toplumun devleti yukarıda sözü edilen temel koşulun yokluğunda, niteliksel ola-

rak değiştiği bir durumda; o temel koşula bağlı olarak edinilmiş denetleyici, yönetici konuma kurum olarak sahip değildir. Bu nedenle artık kapitalist devlet faaliyetleri de etkin, belirleyici, «üst» faaliyetler değildirler.

Nitekim, kapitalist toplumun egemen sınıfı bu faaliyetler alanında belirmez; ne burada doğar, ne de bu faaliyetleri bizzat üstlenmeye çalışır. Tersine, o faaliyetlerin içerebildikleri diğer alanları belirleme gücüne karşı savaşmış, bunda başarı kazanarak kapitalist devleti siyasal güçlerin kullanacağı bir araç, bir fizik zor aracı haline getirmiştir. Bu bakımdan kapitalist devlet, kendisi bir siyasal güç değildir. Kapitalizmin egemen sınıfı «tarafsız devlet»i savunurken, onun bir «taraf» olarak siyasal güçler arasındaki savaşa katılmamasını savunur. Devlet siyasal güçler tarafından «siyasal mücadelede kullanılacak» bir araçtır. Devletin sınıf mücadelesi içinde biçimlendiği yolundaki Marksist tezin anlatığı da budur.

Kapitalist toplumdaki siyasal güç(ler) nedir? Bu, kaynağını devletten almayan, ancak devletin gücünün —«bu aracın»— kullanım biçimi üzerinde uyuşan, çatışan güçler nerededir; nerede oluşurlar sorusunu, sonraya bırakıyoruz.

Kapitalist toplumda hiçbir faaliyet türü diğerine göre üst, saygın değildir. Bu, kuşkusuz, belirli zamanlarda bazı faaliyetlerin diğerlerinden daha önemli hale gelmeyeceği demek değildir. Fakat, artık kapitalist toplum içinde bu «faaliyet türü» deyimini, anlamını yitirmektedir. Bu terim kapitalizm öncesi için bir anlam taşır; ama şimdi, hele kapitalizmin ilerki evreleri için soyut bir sözcüktür.

Kapitalizm öncesinde (ana başlıklar halinde toparlarsak) devlete özgü faaliyetler, somut üretim faaliyetleri, kültürel, bilimsel faaliyetler ve ticarî faaliyetlerden sözcüğümüz zaman; bunun açık seçik bir anlamı vardır. Ne ki, meta üretimine girilmesiyle birlikte bütün bu faaliyetler, belirli metaların üretildiği faaliyetler haline gelir. Ticaretin, daha genel anlamıyla meta mübadelesinin konusudurlar artık.

Ama yalnızca bu değil. İhtiyaç ile faaliyet arasındaki bağın kesinlikle kopuşudur ilk önemli toplumsal sorun. İhtiyaç belli bir ürünle karşılanır; faaliyetin kendisinin de bir ihti-

yaç olduğu, bu, insanın belirleyici yönüne ilişkin nokta, kapitalizmde silinir gider.

Marx, **Gotha Programının Eleştirisi**'nde komünist toplumun belirleyici özelliklerini sıralarken, bu toplumda «emek sadece bir geçim aracı değil, ama kendisi birinci hayatı ihtiyaç haline» gelecektir der. «Bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleri», artık kafa ve kol emeği arasındaki **çelişki** gibi kapitalizmin doğuşuna çıkardığı bir çelişkiyi, bu «kölece boyun eğilen çelişki»yi aşmış bir **emeğin** ihtiyaç duyulan «şey»(ler)e yoğunlaştırılmasıyla, o «şey»lere ilişkin çalışmaya doğrudan katılmasıyla gerçekleşecektir; ve ancak böyle gerçekleşecektir.

Kapitalizmde emek insanî bir ihtiyaç olarak algılanamaz. O salt bir geçim aracıdır. Gerek organik hayatın devamına yönelik ihtiyaçlar, gerekse kültürel, salt insana özgü ihtiyaçlar aynı biçimde; belirli ürünlerin edinilmesi ve «tüketilmesi» ile giderilir.

Emek biçimi ile ihtiyaç arasında daha önceki üretim —ve toplum— biçimlerinde varolan ilişki kopmuştur.* Bir kültürel ürün, kültürel bir **ihtiyacın tatminine yönelik bir faaliyetten** çok —ki böyle bir faaliyet ile başka bir ihtiyaç için yapılan faaliyet arasında fark vardır—, herhangi bir ürün elde etme faaliyeti ile hemen hemen aynı biçimde «üretilir». Daha önceleri ihtiyacın niteliği ile uyum halinde olan faaliyetin kendine özgü örgütleniş biçimi ortadan kalkar ve ürün elde etmeye yönelik tüm faaliyetler için aynı olan bir «örgütlenme» içinde yapılır hale gelir. Birer endüstriyel işler artık.

Geniş yığınların eylemliliklerinde niteliklerine uyarlı bir hareketlilik biçimi olarak «yanışın», bu anlamda onların toplumsal varlıklarında ayrı «düzey»ler olarak kendilerini gösteren bir siyasal, kültürel, ideolojik, bilimsel düzey yoktur. Oysa toplum bir eylemlilik toplamı olarak ele alındığında, böylesi düzey ayrımlarının yapılabileceği bilinir.

* Kültürel bir ihtiyaç duyan birey, yalnızca kültürel ürünü *almakla* yetinmez, onu anlatır, söyler, uygular, «yeniden-üretir» ve hatta katkı yapar. Onu ilk «üreten»ler kadar olmasa bile bu bizzat «üretme»nin kendisinden tatmin olur.

İhtiyacın onunla bağıntılı bir hareketlilik içinde, etkinlik içinde giderilmesiyle, edilgin biçimde —ürünün kendisine ulaşması yoluyla— giderilmesi arasındaki farklılık, bunun önemi vurgulanmak istenmektedir.

Bireyler, kendilerini farklı eylemliliklerin, farklı faal olmaların bir toplamı olarak kavramaya çalıştıklarında; kendilerinde toplumun bir unsuru olma özelliğini bulamazlar. Onlar toplumu, onun tüm «düzey»lerini, hepsi de kendisi için birer alim nesnesi, tüketim nesnesi olan ürünlerin kendisinde, onların düz bir toplamı olarak kavrarlar. Toplum şu kadar dökme demir, film, elektrik enerjisi, kitap, un, silah... vb. dir. Sayıları saymasını bilmeyen bir ilkel toplum bireyinin doğa karşısında duyduğu yabancılaşma benzer duyguyu, bu yığın bireyi de «modern toplum»a karşı duyar; ilkel insanın kendini doğayla özdeşleştirme biçimi ile aynı bir özdeşleştirmeye özdeşleştirir kendini modern toplumla. Tüketim veya «ekonomik ilerleme» ideolojisi sık değişen temaları ile hareketli bir fetişler âlemi yaratır ona. İkel doğa modern toplumda insan eliyle yeniden oluşturulmuştur.

Bu bakımdan geniş yığınlar için alınan her mal, çeşitli biçimlerde tüketilen her «ürün», yalnızca dolaysız tekabül ettirileceği bir ihtiyacın giderilmesine yaramaz, onunla aynı zamanda diğer ihtiyaçlar da şu veya bu biçimde «giderilmiştir». Her ürünle belli bir siyaset, kültür, ideoloji ve bilim de alınır. Edilgen, üretmeyen bir **alıştır** bu.

Buraya kadar ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılanların ışığında, «toplumun yeniden-üretilmesi»ni sağlayan mekanizma olarak «siyasal düzen»in kapitalizmdeki oluşumu konusuna girebiliriz.

Farklı ihtiyaçlara ilişkin ürünlerin üretildiği faaliyet alanlarının, hemen hemen aynı biçimde örgütlenmiş, aynı iş organizasyonuna göre düzenlenmiş olduğu az önce belirtilmiştir. Aynı tür bir işlev ayrımı tüm faaliyet alanlarında geçerlidir. Burada dikkate değer nokta, faaliyetin kendine özgü özelliklerinin ancak yönetici, yönlendirici işler kademesinde belirmeye başlamasıdır. Bu kademenin altında yer alan ve işlevleri basit bir hareket veya işlemin sürekli yinelenmesi halinde olan geniş çoğunluk için, bu işlevleri ile nihai ürünün **niteliği** arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkün değildir. O, gerçi bu işlevinin ürünün elde edilmesi için gerekli, zorunlu olduğunu bilir; ama yine bilir ki, aynı hareket ve işlem, pekalâ bir başka nitelikte ürünün elde edilmesi için de yapılabildi. İşlevi ile **ürünün niteliği**, işlevi ile ürünün içinde üretildiği

kurumun toplumsal yapıdaki özgül işlevi, tekabül ettiği «düzey» arasında doğrudan bir bağıntı yoktur.

Bu kesimin üzerindeki «yönetici yönlendirici» işlevler kademesinde yer alanlar ise, bu işlevlerini, buldukları kurumun ve onun ürettiği şeyin niteliğine uyarlı biçimde yerine getirirler. Somut ihtiyaç maddeleri üretimi faaliyetinde yönetici, yönlendirici konumunda bulunanlar ile, diyelim, «kültürel ürün»lerin üretimi faaliyetinde aynı konuma sahip olanlar, farklı birer faaliyet biçimini, bilgi birikimini temsil ederler.

Bütün «ürün»lerin meta mübadelesi zemininde aynı niteliğe (meta olmak) sahip şeyler olarak bulunması, bu «eşitlik», kapitalist işbölümü içinde artık faaliyet türlerinin hiyerarşik bir sıralanmasının olmasına elvermez. Oysa bilindiği üzere feodal toplumdaki işbirliği —işbölümü— sistemi, en üstte devlete özgü faaliyetlerin bulunduğu bir hiyerarşiye sahiptir. Faaliyet türlerine dayalı hiyerarşi, toplumdaki sınıfsal hiyerarşinin ta kendisidir. Devlet faaliyetleri kategorisine giren askerî, yönetsel ve dinsel faaliyetleri yerine getiren zümre, egemen sınıfı ve onun alt bölümlerini oluşturur. Bunların ardından zanaatkarlar ve tüccarlar; daha sonra ise tarım faaliyetini yürüten serfler; çobanlık, sürü besleme faaliyetini sürdüren göçebe, yarı-yerleşik aşiretler gelir.

Kapitalist işbölümünde ise faaliyet türlerinin hiyerarşik düzeni, yerini işlevsel bir hiyerarşiye bırakır. Çeşitli faaliyet türlerinin yönetici, yönlendirici işlevler kademesi, toplumsal hiyerarşinin tepesini oluşturur. Kapitalist sistemin soy siyasal güçleri bu kademededirler ve bunlar arasındaki ayrılıklar çeşitli siyasal güçlerin biçimlenmesine yol açar.

«Üretim araçlarının ve dolayısıyla üretim ilişkilerinin, yani sosyal ilişkilerin tümünde durmaksızın devrim»ler olan kapitalist toplumda, bütün bu «devrim»ler, sözkonusu işlevsel hiyerarşinin daha da netleşmesi doğrultusunda olur. Olaya «devrim» nitelemesinin yapılmasının nedeni, işlevsel hiyerarşinin genel yönetici-yönlendirici kademesindeki sürekli değişikliklerdir. Belirli tarihî dönemlerde bu kademe de yer alanlar, meta mübadelesinin genel çerçevesi içine girmiş faaliyet alanlarındaki üretim araçlarının hukukî mülkiyetini elinde tutarlardı. Ama bunlar sırf üretim

aracı sahibi değil, aynı zamanda o faaliyet biriminin yöneticiliği, yönlendiriciliği işlevini (müteşebbislik bu iki işlevin bileşimidir) de yerine getirmekteydiler. Nitekim sonraları bu iki işlevi yerine getiremeyen mülk sahipleri «rantiye»leştiler. Onların yerine getiremedikleri bu iki işlevi, sözkonusu faaliyet alanının özel bilgi ve deneyimini edinerek uzmanlaşmış olanlar; şimdilerde bürokrat burjuvazi veya teknokratlar —menejerler, işletme müdürleri, işletme mühendisleri vb. kesimleri de içerir— diye adlandırılan kesimler üstlendiler. «Devrim» nitelemesinin ikinci gerekçesi, faaliyet alanlarının birbirlerine göre önemlilik derecelerinin sabit olmayışıdır. «Kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası»nın bir görünümü de budur.

Kuşkusuz bu değişimler sonucu, toplumdaki çeşitli zümrelerin siyasal güçleri artar veya azalır; veya siyasal ittifaklarda değişiklikler olur.

Bunun yanısıra diğer önemli bir sonuç da, kapitalizmin tüm ihtiyaçları kendine göre biçimlendirebilmesine bağlı olarak oluşur. Ekonomik mücadele ihtiyacı sendikaları, siyasal mücadele ihtiyacı partileri doğurur ve bir süre sonra bunların kendileri de birer faaliyet alanı olarak diğer alanlara benzer biçimde örgütlenirler; dolayısıyla burada da bir yönetici, yönlendirici kademe oluşur.

Kapitalizm eğer belli tarihi evrelerde sistemin kendisine karşı çıkan her tür faaliyeti —siyasal-ekonomik-kültürel— zamanla kendi içine alıp, onu da kendi koruyucu ögesi haline getirebiliyorsa; bunun ilk nedeni, sözkonusu tüm faaliyetlere güçlü bir «rasyonel» lik görünümü altında kendi işlevsel bölünme ve hiyerarşi ile karakterize olunan örgütlenme yapısını benimsetebiliyor olmasındadır.

Böyle bir yapıda, o faaliyete özgü bilgi ve deney kaçınılmaz olarak yönetici, yönlendirici kademe de birikir ve zamanla bu kademe ait olduğu faaliyet veya hareketle (faaliyetler toplamı) amaçlanan şeyi, kendi, artık özdeşleşmiş varlığı ile mümkün, kendisiyle özdeş bir amaç olarak algılamaya yönelir. Yönetici, yönlendirici kademenin özel mantığı; kendi varlığını değişmez, zorunlu, en gerekli öğe sayma anlayışı üzerine oluşan özel ideolojisi; faaliyetin, hareketin amaçlarında temsil edilen ideolojiye zamanla baskın çıkmaya başlar. «Devrimci faaliyet ve hareketler»de

sürekli kendini gösteren ve sonuçta bu niteliklerini yitirmelerine yol açan temel etken, bunların kapitalist işbölümünün mantığını, onun «örgütlenme»de «rasyonellik» adına, bilim adına kendini doğal, zorunlu bir uygulama olarak gösteren işlevsel ayrıma dayalı yapısını eleştirisiz kabul etmeleridir.

Ancak şu var ki, sonuçları ne denli olumsuz olursa olsun, yukarıda da belirtildiği gibi kapitalist işbölümü ve onun işlevsel ayrımını kesin bir zorunluluk gibi gösteren ve o yönde ilerleyen gelişmesi, bilimsel-teknolojik süreçlerin büyük, «tartışılmaz» gücüne dayalıdır.

Kapitalistlerin öznel bir çarpıtmasından da çok az sözedilebilir burada.

O halde tepki duymak ve işlevsel ayrımı olmayan bir faaliyet veya hareket yürütmek yetmez. Sorun kapitalizmin yapısal temellerini, dayandığı platformda teorik ve pratik olarak aşmaktır. Bunun yalnız zorunlu değil, aynı zamanda mümkün olduğunu göstermek gerekir.

Yazımızın gelecek ve son bölümünde enternasyonalist yaklaşım ve Marksist siyasal mücadele konuları içinde bunu yapmaya çalışacağız. ■